

ESAD KURTOVIĆ

Roblje u bosansko-dubrovačkim odnosima u razvijenom srednjem vijeku*

Apstrakt: Roblje predstavlja značajan društveni sloj u srednjovjekovnoj Bosni sa dobro poznatim karakteristikama u većem broju literaturnih obrada. Pored uobičajnih razloga dospjeća u ropski status, specifična vjerska obilježja doprinijela su da stanovništvo srednjovjekovne Bosne kupoprodajom i krijumčarenjem postane predmetom opće spoznaje i u širim mediteranskim okvirima. Na ovom mjestu predmet rada su nastojanja Dubrovčana i Bosanaca da spriječe nelegalnu trgovinu slobodnim stanovništvom. Trgovina slobodnim ljudima bila je javno osuđivana i kvarila je ugled dubrovačke i bosanske države. U tom smislu intenzivne mjere iz početka XV stoljeća značajno su umanjile kupoprodaju roblja a definitivno zabranile prodaju slobodnih ljudi.

Ključne riječi: Kupoprodaja roblja, Bosna, Dubrovnik

Abstract: Slaves represent an important social group in medieval Bosnia with recognizable characteristics. They have been treated as such in a significant number of historical works. Apart from the usual reasons for becoming a slave, the specific religious features contributed that the population of medieval Bosnia, through buying and smuggling, became generally known throughout the Mediterranean as subjects of slave trade. This work treats the attempts of medieval Ragusans and Bosnians to stop the illegal trade in free people. The purchasing and selling of free people was publicly condemned and harmed the reputation of both the Ragusan and Bosnian state. In that sense the intensive measures

---

* Prošireno izlaganje sa naučnog skupa "Jubileji svetoga Vlaha - poticaj savremenim znanstvenim promišljanjima (Martirija (svjedočenje vjere) - bitna oznaka kršćanskog identiteta / Dubrovačka odluka o ograničenju ropstva iz 1416. godine - 600 godina poslije)", održanog u Dubrovniku 20-22. oktobra 2016. godine u organizaciji Biskupije dubrovačke i Grada Dubrovnika.

introduced in the beginning of the fifteenth century significantly decreased the trade in slaves and definitely prohibited the sale of free people.

Key words: Slave trade, Bosnia, Ragusa

* * *

Općepoznato je da se ropstvo i poslije raspadanja robovlasničkog društvenog uređenja, održavalo kroz čitav srednji vijek pa i kasnije sve do modernog doba. Iako su predstavnici svjetovne i duhovne vlasti tokom srednjega vijeka načelno osuđivali ropstvo kao ustanovu i zabranjivali trgovinu robljem, prećutno su puštali da se robovi drže kao svojina i da se njima trguje, naročito ukoliko ti robovi u vjerskom pogledu nisu pripadali nekoj od ortodoksnih crkava.

Položaj roblja u srednjovjekovnoj Bosni ravan je klasičnim formama robovlasništva, pri čemu se radi o robi kao privatnoj svojini iz čega se izvode sva prava vlasnika. Rob je korišten kao vlastita stvar (*tanquam re propria*). Robovi nisu imali nikakva prava. Rob nije bio subjekt nego objekt. Njihovo svjedočanstvo nije vrijedilo na sudu. Na roba je plaćana carina kao i na svaku drugu robu. Rob je korišten za sve vrste poslova, a njegov nasljedni status omogućavao je svim društvenim slojevima da do tako jeftine radne snage dođu običnom kupovinom. Robove su tako imali i imućniji seljaci. Svaki vlasnik roba imao je pisano svjedočanstvo (*Carta servitutis*), dokument kojim pokazuje svoje pravo na roba. Iako u srednjem vijeku nema previše informacija o mučenju roblja, naprotiv ima zahtjeva za humanije ponašanje prema njima od strane Crkve i vladara, ipak se mora zaključiti da je roblje u srednjem vijeku u bespravnom položaju kao i u antičko doba.¹

U položaj i status roba ljudi su dolazili na različite načine. Od najranijih vremena slobodni ljudi su padali u položaj robova zbog dugova i neimaštine pa su se sami predavali ili prodavali u roblje nekom gospodaru kako bi preživjeli. Teška nevolja dovodila je i do prodavanja članova vlastite porodice. Ljudi su padali u ropstvo i kao plijen zadobijen u ratu ili kakvom međususjedskom sukobu feudalaca. Roblje je predstavljalo vrijednu imovinu. Rat je uvijek bio dobra prilika da se dođe do roblja, ali i da se mogućnost stjecanja roblja istakne kao podsticaj ratnicima za odlazak u

¹ Tokom seobe naroda veliki broj slavenskog roblja etničko ime Sclavus-Slaven dovelo je do identifikacije u označavanju roba pa je izraz sclavus označavao roba. U bosansko-dubrovačkoj komunikaciji robovi se spominju pod nazivima rob (ženski raba), čeljad i otrok koji su srodni i slični nazivi u skoro svim slavenskim jezicima, te u latinskim izvorima najčešće *servus* (*serva, ancilla*), *sclavus* (*sclava*) i rjeđe *famulus* (*famula*). Značajne radove o bosanskom roblju sačinili su Aleksandar Solovjev, Gregor Čremošnik, Vuk Vinaver, Mihailo Dinić, Anto Babić, Charles Verlinden, Nenad Fejić, Neven Budak i drugi autori. Iscrpnije u, Budak 1984, 5-34.

rat. Prećutno poštivani zakoni rata podrazumijevali su zarobljenike ratnim plijenom i robovima, bez obzira je li se radilo o vitezovima koji su zarobljeni u bitkama ili se radilo o bespomoćnim licima koja se nisu stigli skloniti i koja su bili uhvaćena u ratnim metežima. Prema ugovorima veću cijenu dostizalo je mlađe roblje, koje pokazuje veću fizičku izdržljivost i za kupca predstavlja trajniju investiciju. Visoku cijenu imalo je mlado žensko roblje, zbog obavljanja kućanskih poslova, za naložnice, ali i s obzirom na činjenicu da su djeca robova također bili robovi, pa je i u tom smislu kupovina ženskog (reproduktivnog) roblja predstavljala za kupca dobru investiciju.

Broj robova i njihova primjena ipak nisu igrali važniju ulogu u privrednom razvoju Bosne niti Dubrovnika. Naprotiv, iscrpljivanje robova i zabrana ropstva u razvijenijim evropskim sredinama određivalo je interesantnim heretička područja, pa je otuda i Bosna, ne kao zemlja koja se bazira na ropstvu, nego kao zemlja velikih mogućnosti zbog hereze postala poznato izvorište roblja.² Srednjovjekovna Bosna, koja je u kršćanskom svijetu bila poznata kao zemlja heretika, predstavljala je bogat izvor iz kog se nabavljalo roblje radi prodaje a shodno takvom kontekstu posredničku ulogu imali su prije svega Dubrovčani.

* * *

Mada je izvjesno da ih je bilo i ranije, u pisanim izvorima u Bosni se robovi spominju od vremena Kulina bana (prvi put 1180. godine). Kroz XIII stoljeće u Dubrovniku se češće spominje roblje porijeklom iz Bosne kao objekat posjedovanja, poklona i najčešće kao predmet kupoprodaje. Kao vlasnici robova javljaju se predstavnici svih društvenih slojeva, pa i vladari. Tako su 1279. godine spomenute dvije robinje koje su bile vlasništvo bosanskog bana Prijezde. Isti ban je 1281. godine poklonio roba jednom dubrovačkom vlastelinu.³ Dubrovnik se u prometu robljem iz Bosne predstavio osnovnom posredničkom karikom. A na dubrovačkom području egzistiranje ropstva kao uobičajeno, nizom odredbi regulisano je čuvenim statutom (1272).⁴

Bosna kao izvorište i Dubrovčani kao učesnici u kupoprodaji roblja dobija na intenzitetu u XIV stoljeću. U ugovorima o prodaji roblja često se navodi njihovo

² Bosna je sa Crkvom bosanskom bila identificirana kao heretička zemlja i zbog toga su njeni podanici smatrani osobama koje je bilo dozvoljeno tretirati kao robove. Kada je roblje u pitanju pojmovi bosanski i patarenski u svijesti savremenika izvan Bosne su istog značenja. Pod vidom križarskih ratova protiv heretika u Bosni ugarska vojska je nalazila u porobljavanju stanovništva svoju materijalnu osnovu. Jedan pokazatelj iz 1248. godine tako spominje da je u križarskim pohodima iz Bosne odvedeno više hiljada heretika, Babić 1987, 72.

³ Babić 1987, 70-71.

⁴ Vinaver 1954, 38.

porijeklo. Najčešće se navodi da je roblje iz Bosne (de Bosna), ali zastupljeni su skoro svi njeni krajevi i naselja (Usora, Lašva, Hum, Neretva, Drina, Uskoplje, Sana, Hlivno, Foča i dr.), a ponekad čak i mala sela koja se na taj neslavan način proslavljaju sa svojim prvim spomenom u historijskim izvorima. Ozloglašeno mjesto gdje se odvijala prodaja bosanskog roblja bio je trg Drijeva na Neretvi, *Bosanski Delos* po Vuku Vinaveru,⁵ ali i sam grad Dubrovnik. Radi se o prometnim centrima koja su neprestano komunicirala sa Sredozemljem, a time i bogatim trgovcima koji su se na drugim mjestima bavili preprodajom roblja. Pored dalmatinskih gradova bosansko roblje preprodavano je u italijanskim gradovima, posebno Veneciji i na Siciliji, pa u Španiji, Bizantu, Osmanskom carstvu i u Sjevernoj Africi.⁶ Tako su, a kao obilježje ondašnjeg vremena, uz bosansku i dubrovačku pomoć, sa današnje tačke gledišta na neprimjeren način, i Bosanci dolazili u priliku da upoznaju udaljenije krajeve onovremenog svijeta. Nakon izvršene kupoprodaje nad robom se spuštao veo anonimnosti tako da je od luke do luke, od grada do grada, rob u pratnji svog gospodara mogao doći i u najudaljenije krajeve Sredozemlja, a da o sebi u izvorima ne ostavi nikakvoga traga.⁷

Razgranatu trgovinu bosanskim robljem vodili su brojni sitni trgovci, neki specijalizirani za taj posao, a neki usput, ali ni istaknutiji društveni slojevi nisu izostajali. U tom svojstvu prate se i Vlasi kao vladarevi ljudi (1365),⁸ vladarevi carinici (1382),⁹ vlastela Sankovići (1388),¹⁰ knez Mirko Radojević

⁵ Vinaver 1954, 39.

⁶ Vinaver 1953, 132-137. Četrdeset ugovora o prodaji bosanskog roblja u Barceloni (iz samo četiri godine 1399-1402) pokazuju kako se tamo u dokumentima nazivalo bosansko roblje (uglavnom kao: *de progenie patarinorum de Bossina; de natione patarinorum de Bossina, de partibus Bossine* i sl.). U tabelarnom pregledu pratimo imena roblja, njihov uzrast, kupca, prodavca i njihova zanimanja te cijenu roblja. Među robljem je veći broj žena nego muškaraca, većinom djevojke i mlade žene, 35 se odnosi na prodaju robinja a samo 5 na robove. Optimalne cijene zdravog roblja kreću se u grupi između 14-25 godina. Cijena je dvostruko veća nego u Dubrovniku što je odraz udaljenosti tržišta. Putevi bosanskog roblja do Barcelone nisu poznati ali se Sicilija ističe kao značajno mjesto na ruti između Bosne i Španije. Iscrпно, Fejić 1981, 27-48; Fejić 1988, 33-44, 244-251.

⁷ Fejić 1988, 34.

⁸ "Bogoslauus Bratoslauich vlachus domini bani de Bossina confiteor quod Radoslauam filiam Radosloui de Tilaua servam meam empticam presentem et volentem vendidi et dedi Tichoçio Çialouich aurifici pro yperperis XXIII" (19.12. 1365), Dinić 1967, 19.

⁹ "Ego quidem Marussa, filia Radosloui Grubsich de Drina confiteor me esse servam empticam perpetualem ser Marini de Gondola de Ragusio eo quod Radin Thichoeuich de Ragusio emit me in Bosna in Chogniç a Juanno dohanerio dicti loci domini regis Bosne et vendidit me dicto ser Marino de Gondola pro ducatis auri tredecim" (3.11. 1382), Dinić 1967, 43.

¹⁰ "Ego Radasin Radulinouich confiteor quod dedi, vendidi Antonio Genesi Cathelano de Barchiona presenti et ementi unum meum servum nomine Veles quem emi a Gradoe fratre Senchi Bogopaneç qui eundem cepit in conflictu Turchorum eis illato per gentes dominis regis Bosne" (24.10. 1388), Dinić 1967, 48.

(1385),¹¹ a čuven je primjer iz jula 1392. godine kada Stojslava, kćerka bosanskog kralja Stjepana Dabiše, prodaje u Brštaniku Branku Radojeviću za 14 dukata robinju Boljeslavu, kćerku Bogoslava Bačkovića iz Bosne sa sinom Ratkom koji je imao četiri godine.¹² Primjer uobičajenosti jeste i vezanost za trgovinu robljem Žore Bokšića, Dubrovčanina, uglednog trgovca, ali naglašeno u njegovoj ulozi kao protovestijara bosanskih vladara krajem XIV stoljeća.¹³ Kao i u drugim poslovima Žoru Bokšića u prodaji roblja ponekad zastupa njegova supruga Maruša.¹⁴

Osmansko prisustvo dodatno je proizvelo prodaju ljudi kao ratnog plijena. Decembra 1389. godine spominje se rob Mahmut zarobljen u sukobu sa Osmanlijama u Bosni (*cepit in conflictu Turchorum facto in contrata Bossne*).¹⁵ Jula 1398. godine trgovac Dobrilo Miltinić iz Dubrovnika ozvaničio je ugovor o posjedovanju robinje. On je u Prištini od Osmanlija kupio Radoslavu, kćerku Nikole Kalimanića "*de Briesa contratis Bosne*" a detaljne obaveze podrazumijevaju njenu doživotnu službu ili njegovu volju, te mogućnost da ona sama, njena braća ili rođaci mogu da otplate njenu cijenu.¹⁶ Rat Bosne i Dubrovnika 1403-1404. godine proizveo je zarobljavanja i prateću prodaju zarobljenih.¹⁷

¹¹ "Ego Bosića confiteor me esse servam empticiam Zore q. Boxe petrari quoniam ipse emit me in Bossina a conte Mirco de Bossina" (17.7. 1385), Dinić 1967, 44.

¹² "Ego Bogeslavia filia Bogoslavi Baçhouich de Bossina confiteor me esse servam empticiam cum quodam filio meo nomine Ratcho quatuor annorum perpetualiter Branchi Radoeuich qui emit in Berstanicho a Stoysava filia regis Dabisse pro ducatis quatuordecim" (11.7. 1392), М. Динић, Из дубровачког архива, 60.

¹³ Više primjera u periodu 1367-1385. godine u, Dinić 1967, 21-22, 31, 33, 35, 37, 40-45. O Žori Bokšiću iscrpno, Kovačević 1963, 289-310.

¹⁴ "Ego Marussa uxor domini Zorre de Bochxa prothouistiarii domini regis Bossine et eius procuratrix ad infrascripta et ad alia ... dedi et donavi ac per manum assignavi nobili et honeste domine Mare, relicte condam nobilis viri ser Stephani de Sorgo de Ragusio, presenti ac vice et nomine nobilis domine Margarete, relicte condam nicobilis viri ser Allusii Cornerio, stipulanti et recipienti quandam seruam empticiam dicti domini Zorre sclauice vocatam Goyslavia, filia condam Vocoslavi de Ussora de Bossina, patarenam, de genere seruorum per dictum dominum Zore emptam et habitam a Tripcho de Gazollana cuius fuit serua empticia ..." (5.10. 1398), DAD, Div. Canc., XXXIII, 123.

¹⁵ "Ego Pripchus Butchouich aurifex confiteor quod unum meum seruum nomine Machmuto etatis annorum a XXV usque in XXX vel circha magnam personam satis et strabo oculorum emptam a Radasino Radulinouich qui eum cepit in conflictu Turchorum facto in contrata Bossne de genere et natione Turchorum et inter Turcos captivatum pro ducatorum XXV auri" (6.12. 1389), Dinić 1967, 52.

¹⁶ "Ego Radoslavia filia condam Nichoe Calimanich de Briesa contratis Bosne, sponte et de mea certa sciencia non vi nec metu aut alio modo circumuenta, confiteor quod Dobrillus Miltincih de Ragusio merchator me redemit in Pristina de manibus Turchorum ..." (27.7. 1398), DAD, Div. Canc., XXXIII, 30.

¹⁷ "Simon de Fabris de Bononia, ad presens stipendiarius equester comunis Ragusii. In guerra quam dictum comune habet presentialiter cum hereticis Bossinensibus ... unam meam servam

Prateća posljedica kupoprodaje roblja je njihov pokušaj bjekstva. Februara 1391. godine Marin Radosta iz Dubrovnika ozvaničio je kupovinu robinje Bosanke Radoslave, kćerke Tvrdoša, koju je kupio od Vukoslava Prvoševića iz Bosne. Mjesec dana kasnije istu Radoslavu preprouduje Ostoji Nikoliću. Trećeg mjeseca u nizu ista je registrirana kao pobjegla robinja Ostoje Nikolića.¹⁸

Ima primjera da su Dubrovčani status roba pretvarali u prelazni status roba – sluge sa odgovarajućim vremenskim trajanjem. Riječima M. Dinića unaprijed se može zaključiti da su uslovi oslobođenja bili prilično teški, tako da oslobođeni mnogo ne dobija u dogledno vrijeme.¹⁹ Novembra 1393. godine Rektor dubrovačke škole učitelj Karulo Jakoba Deškanelija iz Bolonje (*Karullo Jacobi de Deschanello de Bononia*), ugovorio je sedmogodišnju službu Ivane kćerke Stanača “*de Slatina provincie Bossine*”. Ista je oslobođena od službe kod Tripka Gačolana čija je bila robinja (*cuius eram serva empticia*) i koju je darovao učitelju Karulu. Radoslava je morala služiti učitelja Karula (ili koga drugoga koga on odredi) u predviđenom terminu ali po pravnom statusu ipak kao robinja na određeno vrijeme (*prout servam suam usque ad dictum tempus*).²⁰ Specifičnu mogućnost za promjenu svog ropškog statusa imala je Katuša/Radoslava, kćerka Radelje iz Nevesinja. Nju je kao robinju kupio kovač Petko Radočić za 14 dukata od Pokrajca, čovjeka humskog vlastelina Jurja Radivojevića. Prema ugovoru iz jula 1408. godine Katuša/Radoslava se obavezala novom vlasniku na službu u trajanju od 14 godina, tj. da za svaku godinu službe otplaćuje po jedan dukat svoje kupoprodaje. Krajem godine, pod istim uslovima, svoje pravo nad Katušom (*omnia sua jura et acciones que et quas habet contra dictam Catussam servam emticiam*) Petko Radočić je prenio na dubrovačkog vlastelina Marina Kabužića (*tanquam de re propria*). Njen status ropkinje sa ograničenim trajanjem jasno je definisan.²¹ Spominjani kupac ropkinje iz Nevesinja Petko Radočić inače je porijeklom iz Bosne (*Petcho Radocich fabro de Bosna ad presens habitator Ragusii*).²²

---

degenere Bossinensium in sclauicho nomine Rada et in latino Allegrina ... de Crayna servam meam captivatam et acquisatam per me justo titullo guerre in suprascriptis partibus Bossine ... dari, donari et transferri ... Lodovico de Podestis ...” (2.5. 1404), Dinić 1967, 83-84.

¹⁸ (21.2. 1391), (21.3. 1391), (15.4. 1391), Dinić 1967, 57-58.

¹⁹ Dinić 1967, 2.

²⁰ “Ego Iuana filia condam Stanačii de Slatina prouincie Bossine confiteor quod de mea bona pura et libera voluntate et ex certa mea sciencia non vi dolo vel metu obligo me et operas meas magistro Karullo Jacobi de Deschanello de Bononia ad presens rectori scolaram in ciuitate Ragusii, ...” (27.11. 1393.g.), DAD, Div. Canc., XXXI, 87.

²¹ “Katussa alias vocata Radoslaua, filia Radegle de Neuissigne facit manifestum quod est serua emticia Petici Radocich fabri, qui pro ea dedit ducatos auri quatuordecim Pocraiče, homini Georgii Radiuoyeuch, ...” (2.7. 1408), DAD, Div. Canc., XXXVII, 82v.

²² (22.4. 1409), DAD, Div. Canc., XXXVII, 205v.

Ratka, kćerka Bogoslava iz Popova, izbjegla je ropski položaj na Korčuli zahvaljujući dubrovačkim građanima, supružnicima Katarini i Marinu Gojša iz Kotora i kod istih početkom januara 1400. godine stupila u sedmogodišnju službu služavke sa preciznijim statusom sluge.²³

Bilo je i primjera da su robinje dokazivale svoju vjersku orijentaciju i zato oslobađane. Iako je njihov kupac tvrdio da su patarenke, aprila 1393. godine tri mlade Bosanke (Grlica, Stojana i Tvrdislava) izjavile su pred dubrovačkim knezom i sudijama da su rođene kršćanke i da su krštene. Sud ih je oslobodio.²⁴

Augusta 1403. godine Dubrovčanin Andruško Lavrice Bogunović oslobodio je Vuknu, kćerku Vukca iz Bosne, svoju robinju, od svih obaveza uz uslov da u roku od osam dana napusti dubrovačko područje za sva vremena ili će u protivnom imati prvotni ropski status.²⁵ Specifična odredba (da se nikad više ne pojavi u Dubrovniku) i vrijeme pravljenja ovog ugovora (rat sa Bosnom) otvaraju prostor za razmišljanje o pozadini ovog slučaja.

Zabrana trgovine robljem

U historiji roblja u komunikaciji Bosne i Dubrovnika ključnim se čine odluke dubrovačke vlade iz kraja XIV i početka XV stoljeća o zabrani prodaje roblja i naporu bosanske vlastele. Odredba dubrovačke vlade i bosanskog kralje Stjepana Dabiše (na koju se ukazuje 1396) je zajednička akcije na sprječavanju krijumčarenja roblja. Ona je preteča kasnijih i jasnijih zabrana kupoprodaje slobodnih ljudi i nelegalne kupoprodaje roblja.²⁶ Bosanci su u doba kralja Ostoje tražili od Dubrovčana da se

²³ "Ego Ratcha filia Bogoslau de Popoua confiteor quod ex certa mea scientia et bona voluntate recognoscens quod Katherina uxor Marini Goyse de Katharo ciuis Ragusii me franchauit et liberauit a manibus cuiusdem qui in Curzulla me in seruam vedere volebat certis forensibus tunc ibi existentibus, loco me et operas meas predictus Marino et Katerine coniugibus, presentibus et me recipientibus ad standum cum eis et ipsis et eorum familie seruiendum usque ad septem annos proxime futuros, ..." (5.1. 1400), DAD, Div. Canc., XXXIII, 169.

²⁴ (14.4. 1393), Dinić 1967, 63.

²⁵ "Andruschus Laurize Bogunouich de Ragusio facit manifestum quod ex certa eius sciencia franchat et liberat Vochnam, filiam Vochezii de Bossina, eius seruam empticiam, ab omni juro seruitutis quo ipsi Andrusco esset obligata vel ei seruire teneretur ... hac tamen condicionem quod ipsa Vochna ab hodie ad octo dies proxime futuros teneatur et debeat recedere de Ragusio et districtu Ragusii et in Ragusio et eius districtu ab inde in omnia amplius non reuerti nec stare modo aliquo vel ingenio. Et si ultra dictum terminum staret in Ragusio aut aliquo tempore reuerteretur et reperiretur in Ragusii aut districtu, quod dictus Andruschus possit eam capi facere et tenere pro serua et eum vendere et de ea facere tamquam serua sua empticia ..." (22.8. 1403), DAD, Div. Canc., XXXV, 17v.

²⁶ "Et quod verum est quod habuerunt et habent quod ipse serve ceciderunt in comissum et conducebantur et fuerunt conducte contra ordines nostros et nostri regiminis Ragusii super quibus facta fuit crida publica et conscientia in Narento et in aliis contratis circumstantibus approbatos de

prekine sa prodajom roblja, upravljajući svoje zahtjeve prema djelatnostima koje se sprovode na trgu Drijeva. Zbog toga se u Humu pojavio bosanski kralj Stjepan Ostoja.²⁷ Septembra 1400. godine Dubrovčani su odgovarali bosanskom kralju Ostoji i vojvodi Hrvoju Vukčiću Hrvatiniću, najodgovornijim za područje Drijeva, da su zapovjedili da niko ne smije kupovati niti prodavati čeljad (roblje), da oni neće da bilo ko trguje ljudskim mesom, a ako bi se ko našao da to čini da se ima zbog toga uhapsiti. Nije na odmet spomenuti da se spornim pokazivalo i krijumčarenje soli, a od velikog je značaja dubrovački apel da slične mjere na zabrani “kupoprodaje ljudskog mesa” sa svoje strane učine i Bosanci (паче много молимо краљевство ти вѣдит милость заповидѣть и въ ваше стране поставит стражд да се челадию не тръжи).²⁸ Za one koji su to do tada činili očito je dogovor bio da im se oprostí.²⁹

Na osnovu ovih pokazatelja, povezanih za trg Drijeva i uz krijumčarenje soli, jasno je da se radi o aktivnostima koje nisu odgovarale ni Bosancima ni Dubrovčanima. Ustaljena trgovina remećena krijumčarenjem i potreba dodatnih straži ne ukazuje samo na trgovinu robljem kao osnovnim problemom nego više na neodgovarajuću i nelegalnu trgovinu robljem koja je imala odjeka u udaljenim sredinama. “Ljudsko meso” u ovim osudama je ono koje je naglašeno nelegalno steklo poziciju roblja, jer,

---

conscientia illustris domini regis Bossine domini Dabisse et per regimen civitatis Ragusii ... quod nulla persona debeat facere mercimonium de carne humana et ex toto prohibitum est per prefatum dominos regem et regimen Ragusii” (21.1. 1396), М. Динић, Из дубровачког архива, 68; Тошић 1987, 99-100; Budak 1984a, 131.

²⁷ Prema sadržaju kasnijeg pisma koji govori o tom vremenu: “и къди исьходи славно поминѣтък присвѣтали господињ краль Ћстоја њ Хѣмьскѣ землю кърѣ посласмо наше поклицаре к њѣмѣ, навластитѣ за теи работѣ да се не продаю молекк да педешѣ” (4.9. 1419), Stojanović 1929, 416-417.

²⁸ “Присвѣтломѣ и привисокомѣ господињ курѣ Стефанѣ Ћстои по милости Божки господињ краль Сръблѣк, Боснѣ и к томѣ вѣдѣ владѣцагѣ града Дѣвровника кнеза властель и вѣдѣ вѣсе Ѥпкине много смерно поклонникѣ. Писание краљевства ти примисмо ... а що краљевство ти пише за челады и за соль, да ти ѡзна величество ми смо послали заповѣдак на тръгѣ и да се личи по всемѣ тръгѣ да ниткорѣ не смѣ кѣповать ни продавать челады кърѣ нѣсмо хотни да ниткорѣ тръжи людѣсцѣми меси. Тко годѣ ли се наидѣ да свпротѣвѣ ѡчини такози га кѣмо педепсать да нѣга гледак нитко не смѣ векк тога ѡчинит ... Паче много молимо краљевство ти вѣдит милость заповидѣть и въ ваше стране поставит стражд да се челадию не тръжи ... а и ми кѣмо колико вѣдемо моки” (2.9. 1400), Stojanović 1929, 430-431; Mihaljčić 2010, 161-162; “Вѣ всемѣ многопочтеномѣ а намѣ любимомѣ приателю вокводи Хрѣвою вѣ владѣцагѣ града Дѣвровника ... и що пише ваша милость за челады и за соль ми смо послали заповѣдѣ да се заповѣ на тръгѣ и да се личи по всемѣ тръгѣ да ниткорѣ не смѣ кѣповать ни продавать челади кърѣ нѣсмо хотни да ниткорѣ не тръжи меси людѣсцѣми” (2.9. 1400), Stojanović 1929, 449; Mihaljčić 2010, 163.

²⁹ Prema sadržaju kasnijeg pisma koji govori o tom vremenu: “и краљевство мѣ хоткѣ нимѣ простит и насѣ моли да имѣ простимо и простисмо имѣ кои вѣхѣ ѡ томѣ а да векк не чине” (4.9. 1419), Stojanović 1929, 417.

naredno vrijeme to pokazuje, i poslije ovih pisama u Bosni i dalje egzistira ropstvo a i Dubrovčani posjeduju roblje i bave se preprodajom roblja. Svakako, ugled Bosne i Dubrovnika bio je omražen u onovremenom svijetu najviše zbog činjenice da se radilo i o krijumčarenom kršćanskom roblju ili ranije slobodnim ljudima. To je bio problem kojim su se identificirali izvor roblja – Bosna i preprodavači – Dubrovčani, a izdaleka su bili poistovjećivani (крь стога вѣше прирокъ рѣсарѣ а и намъ по латиньсцѣхъ мѣстехъ гдѣ говорахѣ Босна продак люди а тамо к Босна близѣ васъ а тои сте вѣсе кдно).³⁰

Mada i dalje sporadične, kupoprodaje slobodnih ljudi, pa i dubrovačkih podanika izazivale su optužbe³¹, dubrovačke reakcije i upozorenja sucima u Drijevimama, marta 1412. godine, da pod prijetnjom kazni za počiniocima među svojim trgovcima zabrane takva dešavanja.³² Optužbe su i dalje pristizale, pa je polovinom 1414. godine staranje o problemima prodaje roblja u Drijevimama došlo pod nadležnost kneza i Malog vijeća.³³ Aprila 1415. godine Malo vijeće daje upozorenje sucima i trgovcima u Drijevimama da ne učestvuju u kupoprodaji roblja.³⁴ Krajem jula 1415. godine Vijeće umoljenih je imalo pred sobom optužbe protiv svoga građanina u Drijevimama Vlakote Cukotića i njegovih kompanjona zbog trgovine robljem a zbog čega je Vlatko bio i pritvoren.³⁵

Prodaja ljudi je štetila dubrovačkom ugledu i uprkos datim upozorenjima, prijetnjama i zabranama do jače reakcije došlo je krajem januara 1416. godine kada

³⁰ “крь стога вѣше прирокъ рѣсарѣ а и намъ по латиньсцѣхъ мѣстехъ гдѣ говорахѣ Босна продак люди а тамо к Босна близѣ васъ а тои сте вѣсе кдно.” (4.9. 1419), Stojanović 1929, 417.

³¹ Tošić 1987, 220, 235.

³² “Item captum fuit de scribendo iudicibus Narenti quod precipiant omnibus mercatoribus nostris nullo modo audeant vel presumant aliquot modo vendere vel impedire aut intromittere se in venditione aliquorum seruarum vel seruarum sub pena voluntatis dominationis” (3.3. 1412), DAD, Ref., XXXIV, 15; Tošić 1987, 220, 235.

³³ “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio possendi prouidere super facto mercationis seruarum que fit in Narento imponendo penam et penas et alia faciendo in promissione oportuna prout dictis dominus Rectori et consilio videbitur” (2.8. 1414), DAD, Ref., XXXIV, 227v; Tošić 1987, 220, 235. Odredbu Malog vijeća iz jula 1413. godine, koju bez signature spominju A. Solovjev i V. Vinaver nisam pronašao na očekivanom mjestu u svesku Reformacija broj 34 (1412-1415). Uporedi, Solovjev 1946, 149; V. Vinaver 1953, 127.

³⁴ (23.4. 1415), DAD, Cons. Minus, I, 22v; Dinić 1967, 173.

³⁵ “Prima pars est de induciendo super processu venditionis seruarum facte per Vlachotam Zughotich et socios”. Sa strane: “Pro seruis que venduntur” (23.7. 1415), DAD, Cons. Rog., I, 21v; “Prima pars est de induciendo super facto Vlacote Zugotich detenti mandato dominis” (27.7. 1415), Isto, 22; “Secunda pars est de induciendo”. Sa strane: “Vlacota Zugotich” (9.8. 1415), Isto, 23; “Prima pars est de franchando Vlacotam Zugotich qui est ad presens detentus in Sancto Marco” (29.9. 1415), Isto, 25.

je donesena uredba kojom se zabranjuje kupoprodaje roblja.³⁶ Između ostalog, Dubrovčanima i strancima na dubrovačkom području se zabranjuje kupoprodaja, posredništvo ili učešće u trgovini robljem i određuje kazna od šest mjeseci zatvora te 25 perpera po glavi prodane osobe.³⁷ Dubrovčanima je dozvoljeno kupovanje roblja “za vlastitu upotrebu” (*pro usu suo*), pa se ova zabrana opravdano naziva djelimičnom ili nepotpunom.³⁸ Nije bilo snage za odluke koje bi radikalnije išle ispred mogućnosti koje su kreatori i njihovo vrijeme mogli da podnesu. Kasnije kupoprodaje roblja pokazuju da je oštrica ovih odredbi generalno bila uperena protiv krijumčarenja slobodnih ljudi i pretvaranja slobodnih ljudi u roblje. Nije prestala legalna trgovina robljem ali je značajno smanjena.

Nastojanje Dubrovčana da poprave imidž trajalo je decenijama. Rezultat je bio povoljan, mada je krijumčarenje roblja u Drijevimama i dalje bilo predmetom osude. Ali ne samo u Drijevimama. Već početkom aprila 1416. godine Vijeće umoljenih je zahtijevalo da se provjere glasine o prodaji robinja i robova od strane ljudi sa područja Stona.³⁹ Odlučeno je da se pošalje osoba koja bi ispitala stanje u Drijevimama.⁴⁰ Mada nije bio prva opcija Malo vijeće je izabralo vlastelina Mihaila Kružića za taj zadatak.⁴¹

³⁶ DAD, Cons. Maius, I, 26 (27.1. 1416); Cons. Minus, I, 182v-183 (28.1. 1416); Dinić 1967, 89-90; 91-92; Ljubić 1882, 215; Nedeljković 1984, 114-115.

³⁷ DAD, Cons. Maius, I, 26 (27.1. 1416); Dinić 1967, 89-90; Tošić 1987, 220.

³⁸ “Verum si aliquis civis et habitator Ragusinus emeret aliquem servum vel servam pro usu suo, non intelligatur subiacere huiusmodi pene” (27.1. 1416), DAD, Cons. Maius, I, 26; Dinić 1967, 2, 90; Tošić 1987, 220-221; N. Budak 1984a, 135-136.

³⁹ “Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio possendi inquirere super facto seruorum et seruorum qui ut fertur venduntur per homines de Puncta Stagni” (1.4. 1416), DAD, Cons. Rog., I, 41v.

⁴⁰ “Prima pars est de deliberando super facto illorum de Narente et illorum de Radiuoeuich”; “Prima pars est de mittendo ad Narentum ad examinandum personam” (1.4. 1416), DAD, Cons. Rog., I, 41v; “Prima pars est de mittendo nobilem”; “Secunda pars est de mittendo unum tantum”; “Primapars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio inueniendi et eligendi de voluntatem dictum nobilem iturum ad dictum seruitium et faciendi sibi comissionem et expediendi illum prout eis melius videbitur”, Isto, 42.

⁴¹ Mihailo Kružić nije bio prvi izbor: “Captum fuit de dando illi nobili ituro Narentum nunc eligendo pro suis omnibus expensis in eundo et redeundo pro famulis et massaritiis et uniuersis expensis per ipsum fiendis quocumque modo yperperos viginti quinque et teneatur stare ibi in Narento diebus quinque ad exigendum comissionem sibi dandam per dominum Rectorem et miniris consilium” (4.4. 1416), DAD, Cons. Minus, I, 77 bisv; “Ser Domenicus An. de Menze electus fuit ad eundum Narentum secundum tenorem superscripte partis captis et secundum partem consilii rogatorum hac eadem die cum comissione sibi danda”, sa strane: “Refutauit”, Isto; “Ser Michael de Croxe electus fuit pro eundo Narentum secundum comissionem sibi dandam juxta tenprem superscripte partis hodie capte in consilio rogatorum et in presenti consilio”, Isto, 78. Prva dva stava Malog vijeća bila su zavedena u istom svesku na kraju 1415. godine, a uz još neke odluke na donjoj polovini folije 53 i pod datumom od 4. aprila, a onda su prekrizižena i

U sročenom uputstvu za izabranog poslanika jedno od pitanja koje je trebao istražiti je istinitost u vezi prodaje robinja i robova u selu "Bezdia" jednoj katalonskoj lađi.⁴²

Intenzivna borba protiv nelegalne prodaje roblja vođena je i u prvoj polovini 1418. godine kada su Dubrovčani donijeli uredbu protiv nasilnog odvođenja u ropstvo i u više navrata pozivali na odgovornost svoje sugrađane u Drijevim, zatvarali svoje podanike i strance koji su bili umješani u te poslove a obavještavali su i bosanskog vladara o svojim potezima.⁴³ I informacije iz prve polovine 1419. godine govore o strancima koji se pojavljuju kao problematični u nastojanjima da se prekine sa prodajom roblja.⁴⁴

Na prodaju roblja upozoravao je vojvoda Pavle Jurjević (Radivojević), dobro upoznat sa prilikama kao vlasnik četvrtine carine u Drijevim i vlasnik okolnih posjeda.⁴⁵ Riješenost i svoje postupke Dubrovčani su prepričavali vojvodi Pavlu

dodano je da su prepisane na potrebnom mjestu (ovdje citirana folija 77 bisv): "Scripte in fallum et transportate ad suum locum", Isto, 53.

⁴² "Comissio ser Michaelis de Croxe die VI aprilis ad Narentum. Noi Rector di Ragusa etc. comettemo a voi ser Michel di Croxe nobil citadin nostro che con lo nome di Dio et del glorioso messer san Biagio voi vene andiate a Narente et zonto di la dobiate con ogni vostra solecitudine et discretion cerchare de inuegnire in la verita examinando quelle persone con sacramento dale qual possiate auer la verita chi fusse quelli de Narente che abia inueriati et batuti li zentilomini di Polo Radiuoeuich et perche modo et come auisandoui per vostra informazion chel dicto Polo si lamenta sopra Boghich et suo fradello Sladenouich et altri mercantati dila. Tegnendo voi maniera in la dicta causa che per vostra la industria possemo auer la verita ne sara piacere assai come speremo che farete. Apresso vi comettemo che dobiate inquirere per similem diligentemente come meglo vi parera poter auer la verita chi sia quegli che vendono serui o serue perche abiamo fermamente che una cocha di Cathelani in la valle di Besdia et in le circumstanzie se e redota aspetando et comperando et carcerando serui et serue portatene sopra di questo informazion et voi possibile. Apresso vi comettemo che voi diciate a quegli di la che perche noi dubitiamo di Turchi ..." (6.4. 1416), DAD, Lett. di Lev., VII, 153v. Kompletnu situaciju oko roblja putem ovog pisma Đuro Tošić smiješta pogrešno u 1426. godinu, Tošić 1987, Isto, 135.

⁴³ "Prima pars est de scribendo nostris ambassiatoribus qui sunt ad dominum regem Bossine super facto seruorum" (20.3. 1418), DAD, Cons. Rog., I, 100; Dinić 1967, 87, 91-96; Tošić 1987, 220-221. U zbirci M. Dinića greškom je jedan niz odluka Vijeća umoljenih iz maja 1418. premješten u 1408. godinu. Uopredi, Dinić 1967, 87; DAD, Cons. Rog., I, 111-111v (2.5. 1418).

⁴⁴ "Prima pars est de induciendo super prouisione adhibenda in facto Chatellanorum qui animas capiunt et seruos faciunt" (20.3. 1419), DAD, Cons. Rog., II, 18v; "Prima pars est de dando libertatem domino Rectori et minori consilio eligendi tres qui forment et formatum portent ad presens consilium prouisionem adhibendum in facto Cathellanorum qui animas capiunt et eas seruos efficiunt" (28.3. 1419), Isto, 20. Problematicnim se predstavio i Radosav Jon iz Janine kojeg je pritvorio knez Stona: Radossauo Gion/Jon de Janina, (13.3. 1419), Isto, 17v; (18.3. 1419), Isto, 18; (27.3. 1419), Isto, 19v; (3.4. 1419) Isto, 20v; (18.5. 1419), Isto, 32.

⁴⁵ "Prima pars est de eligendo tres qui forment responsonem dandam ad literas regis Bosine et Pauli Radiuoeuich" (3.9. 1419), DAD, Cons. Rog., II, 65v; "Ser Blasius Mari. de Gozis, ser Natalis de Proculo, ser Marinus P. de Zriua} electi fuerunt ad formandum responsonem dandam domino regi Bossine et Paulo Radiuoyeuich" (3.9. 1419), Cons. Minus, II, 82. Narednog dana je pripremljen

Jurjeviću u odgovoru septembra 1419. godine naglašavajući da svi znaju svugdje pa i u Bosni koliko su se oni trudili da promijene stanje stvari (свѣтъ скровно нѣ и всемѣ рѣсагѣ Босанскомѣ да цѣкѣа почтене крѣне босанске много смо трѣдили, писали и стратили послак зарѣчак на все стране колико се к наша моць простирала да не продаю). Vojvodu Pavla podsjećaju da određene aktivnosti intenzivno rade još od vremena prvih pritužbi kralja Ostoje, zaključuju da sam vojvoda zna bolje tko su sudionici aktualnih nedjela, te time jasno pokazuju da kupoprodaja ima dvije strane i da osim njih i bosanska strana treba dati svoj doprinos (а съди ми не вѣмо ваша любавь тамо море ихъ волк знати ки тои чине и с кимъ се свѣтъю).⁴⁶ Ova korespondencija je svojevrsna završnica velike epohe kupoprodaje roblja u bosansko-dubrovačkim odnosima srednjega vijeka.

Kao što je uspon kupoprodaje roblja uslovljen prilikama i potrebama XII-XIV stoljeća tako je i zabrana iz 1416. predstavljala svojevrsnu granicu uslovljenu dotadašnjim razvojem i prilikama toga vremena. Prodaja roblja je znatno smanjena ali ropstvo nije zabranjeno niti ukinuto. Primjeri pokazuju da su robovi i njihova kupoprodaja egzistirali i dalje i u Bosni i na dubrovačkom području. Prodaja Bosanaca i Dubrovčana kao slobodnih ljudi je umanjena ali prodaja roblja porijeklom iz Bosne je nastavljena jer je predstavljalo i dalje robu – predmet prodaje. Ropstvo u Bosni nije bilo strano niti problemsko onima koji su vladali Bosnom niti Dubrovčanima. Ekskluzivan je primjer dubrovačkog poštivanja ustanove ropstva u Bosni prilikom presude 1430. godine da je vlasnik roba odlučivao o sudbini djece svojih robova, kada se izvjesni Pribitko, rođen od majke robinje mora vratiti vlasniku robinje vlastelinu iz Trebinja Radoslavu Ljubišiću.⁴⁷

odgovor. Nije prošao prijedlog: “Prima pars est de firmando literam scribendam vouiode Paul Radiuoeuich secundum formam allatam per officiales ad id electos”, već je usvojeno: “Prima pars est de corrigendo dictam literam” (4.9. 1419), Cons. Rog., II, 65v.

⁴⁶ “Ѡъ владѣцаго градъ Дѣрвоуника кнеза властель и Ѡъ все шпкине почтеномѣ намъ приателю воководи Павлѣ Юрквикю поздравленък. Листъ всепочтене приазни ваше примивъ раздѣсмо ... а цю пишет за шней кои сѣ челады продавали тамо на Дрѣвѣхъ и тѣдѣзи, наш почтени приателю свѣтъ скровно нѣ и всемѣ рѣсагѣ Босанскомѣ да цѣкѣа почтене крѣне босанске много смо трѣдили, писали и стратили послак зарѣчак на все стране колико се к наша моць простирала да не продаю крѣ стога вѣше прирокъ рѣсагѣ а и намъ по латиньщѣхъ мѣстехъ гдѣ говорахѣ Босна продак люди а тамо к Босна близѣ васъ а тои сте все кдно, мнимо да и ви тои добро знате ш томъ нашемъ настоианью, и кѣди исьходи славно поминѣтък присвѣтали господинъ краль Ѡстоѣа ѣ Хѣмьскѣ землю крѣ посласмо наше поклицаре к нѣмѣ, навластитю за теи работѣ да се не продаю молекѣ да пѣдѣше и кракѣвство мѣ хотѣ нимъ простит и насъ моли да имъ простимо и простисмо имъ кои бѣхѣ ѣ томъ а да векѣ не чине, а съди ми не вѣмо ваша любавь тамо море ихъ волк знати ки тои чине и с кимъ се свѣтъю” (4.9. 1419), Stojanović 1929, 416-417.

⁴⁷ (14.1. 1430), DAD, Div. Canc., XLVI, 115; Dinić 1967, 99.

Dubrovčani su roblje zamijenili poslugom. Taj proces se razvija tokom XIII i intenzivira u XIV stoljeću. Brojni i višegodišnji ugovori o služenju i veliki broj informacija o bjekstvu posluge pokazuje da se, uz olakšanja pravnog položaja, opis i obim djelatnosti posluge i roblja nije značajnije mijenjao. Dmitar Vardić Vlah Pliščić dao je svoju kćerku Bilosavu od deset godina na desetogodišnju službu kod dubrovačkog učitelja Filipa de Diversisa decembra 1435. godine. Nepune četiri godine poslije, juna 1439, ulicama Dubrovnika odzvanjao je proglas da je Bilosava pobjegla.⁴⁸ Tada je imala 14 godina. Takvih primjera su prepune sveske dubrovačke građe, tako da se ponekad čini da je jednak broj ugovora o najmu posluge i proglosa o njihovom bjekstvu.

Pored pljačkanja i ratnih dejstava značajnije no ranije osmansko prisustvo je proizvelo kupoprodaju "ljudskog mesa" djelovanjem robaca, a predmet prodaje postali su značajnije i sami Dubrovčani. Primjeri su drastični. Otkupljivanje iz zarobljeništva prateća je pojava u kasnijem vremenu i u drugim kontekstima, kada su u sukobima Osmanlija sa kršćanima zarobljavani stanovnici Bosne a koji su se otkupljivali posredstvom Dubrovčana.

IZVORI I LITERATURA

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD),

Fond: Arhiv Dubrovačke Republike i francuske uprave (1022-1814)

Serije:

1. Reformationes (Ref.), svezak XXXIV.
2. Consilium Minus (Cons. Minus), svezak I.
3. Consilium Maius (Cons. Maius), svezak I.

⁴⁸ "Dimitar Vardich de Pliesach locauit filiam suam Billosauam, annorum circa decem, pro annis decem proxime futuris egregio atrium doctori magistro Filippo de Diuersis de Lucha, salariato comunis Ragusii, presenti, contentanti et conducenti. Promittens quod secum toto dicto tempore stabit et ab eo non auffugiet nec recedet, scilicet, eidem bene et fideliter seruiet et obediens erit et res et bona sua fideliter saluabit et custodiet, nec sibi furtum faciet nec comittere volentibus consentiet, imo suo posse penitus obiubat. Et versa vice idem magister Filippus promisit dicto Dimitar quod toto dicto tempore dictm filiam suam Billosauam sanam et infirmam tenebit, nutriet et vestibus induet secundum usum Ragusii per primis quinque annis in quibus nil alius sibi dare et soluer teneatur nisi victum et vestitum et in reliquis annis quinque sibi dabit vestes et omnia alia secundum consuetudinem seruicialium Ragusii ..." (14.12. 1435), DAD, Div. Not., XX, 120; "Ad instantiam magistri artem doctoris magistri Filipi de Diuersis rettulit Luchas riuierius se de mandato domini Rectoris ser Martoli de Creua proclamasse et precepisse quod nullus andeat tenere in domo vel alium occultare ad vias conducere vel in barcha leuare Bilosauam, deuoycham dicti magistri Filipi que aufugit ab eo sub pena contenta in ordinibus" (14.6. 1439), Div. Canc., LIII, 173v.

4. Consilium Rogatorum (Cons. Rog), svezak I, II.
5. Diversa Cancellariae (Div. Canc.), svezak XXXI, XXXIII, XXXV, XXXVII, XLVI, LIII.
6. Diversa Notariae (Div. Not.), svezak XX.
7. Lettere di Levante (Lett. di Lev.), svezak VII.

Literatura

1. Babić 1987 – Anto Babić, Društvo srednjovjekovne bosanske države, *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine I, Društvo i privreda srednjovjekovne bosanske države*, Posebna izdanja ANU BiH LXXIX, Odjeljenje društvenih nauka 17, Sarajevo.
2. Budak 1984 – Neven Budak, Pregled literature i objavljenih izvora o problemu serva i famula u srednjovjekovnim društvima na istočnom Jadranu, *Radovi 17*, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb.
3. Budak 1984a – N. Budak, Trgovina radnom snagom na istočnom Jadranu – razvoj i značaj, *Historijski zbornik 37*, Zagreb.
4. Dinić 1967 – Михаило Динић, *Из дубровачког архива, Књига III*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Треће одељење 22, Београд.
5. Fejić 1981 – Ненад Фејић, Трговина босанским робљем у Барцелони крајем XIV и почетком XV века, *Историјски часопис 28*, Београд.
6. Fejić 1988 – Ненад Фејић, *Шпанци у Дубровнику у средњем веку*, Историјски институт, Београд.
7. Kovačević 1963 – Desanka Kovačević, Žore Bokšić dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 13*, Sarajevo.
8. Ljubić 1882 – Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike VII*, JAZU, MSHSM, Zagreb.
9. Mihaljčić 2010 – Раде Михаљчић, Два дубровачка писма о трговини људима и кријумчарењу соли (Дубровник, 1400, септемвар 2), *Стари српски архив 9*, Београд.
10. Nedeljković 1984 – Бранислав М. Недељковић, *Liber Viridis*, САНУ, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Треће одељење 23, Београд.

11. Solovjev 1946 – Александар Соловјев, Трговање босанским робљем до год. 1661, *Glasnik Zemaljskog muzeja Nova serija I*, Сарајево.
12. Stojanović 1929 – Љубомир Стојановић, Старе српске повеље и писма, I/1, Српска краљевска академија, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење, Споменици на српском језику 19, Београд-Сремски Карловци.
13. Тошић 1987 – Ђуро Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Веселин Маслеша, Сарајево.
14. Vinaver 1953 – V. Vinaver, Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, *Anali HAZU 2*, Dubrovnik.
15. Vinaver 1954 – Вук Винавер, Ропство у старом Дубровнику (1250-1650), *Историски преглед I*, Београд.

Esad Kurtović

*Slaves in the Relations between Bosnia and Ragusa
during the Late Middle Ages*

Summary

The appeal of this topic has resulted in a pronounced interest of specialists for issues of slavery and the production of a vast literature on the subject. Slavery was common in medieval Bosnia and in Ragusa during the late medieval period, legal to the extent that it was practiced by the highest social layers in Bosnia and that it was included in the Statutes of Ragusa. Nevertheless, slavery was limited, it did not represent the backbone of the Bosnian or Ragusan economy and, despite the legal framework and the severity of practice, it was mostly confined to domestic service. The available sources allow the connection between Bosnia and Ragusa, in the context of slavery, to be concentrated to slave trade. In this case Bosnia was the source of the requested article while the Ragusans were mediators in the chain of profit attainment. This was the customary commercial context which had its growth until the end of the fourteenth century. The general trend in Ragusa drifted towards the practice of replacing slaves with contracted domestic service.

As with other trade activities, slave trade had its accompanying smuggling component which was connected to the sale of free people and was mostly justified by claiming that the sold person was a heretic by origin. Those involved in the reselling of slaves were reluctant to abandon their practices as they brought them a significant profit. However, this also impacted the image of those who participated in slave trade and both Bosnia and Ragusa were exposed to condemnation because of it. Ragusan and Bosnian efforts resulted with a series of joint activities in order to prevent the smuggling of “human flesh” and prohibit slave trade, particularly in the area of Drijeva where sellers were in a specific position and were also connected with the open global market. As opposed to trade in other goods, pressed by public disapproval, Bosnians and Ragusans had to prohibit and suppress the sale of slaves. By the beginning of the fifteenth century, in mutual communication, these measures diminished the sale of slaves and definitively prohibited the sale of free people.